

Jarosław Ławski

Katedra Badań Filologicznych „Wschód – Zachód”

Uniwersytet w Białymstoku

WOKÓŁ MICKIEWICZA, ORZESZKOWEJ i NAŁKOWSKIEJ. PUBLIKACJE POLONISTYCZNE Z GRODNA I MIŃSKA

[Rec. *Twórczość Elizy Orzeszkowej w estetycznej przestrzeni współczesności*, red. S. Musijenko, Grodno 2011, ss. 384.

Rec. *Eliza Orzeszkowa w estetycznej przestrzeni krajów słowiańskich*, red. S. Musijenko, N. Chmielnicki, Mińsk 2013, ss. 175;

Rec. *Dzień i całe życie. Świętej pamięci Wiktora Aleksandrowicza Choriewa poświęcone*, red. S. Musijenko, Grodno 2013, ss. 272.]

Katedra Filologii Polskiej działa na Grodzieńskim Uniwersytecie Państwowym im. J. Kupały nieprzerwanie od 1989 roku. Jej powołanie i rozwój związane są z działalnością prof. Swietłany Musijenko, Ukrainki z pochodzenia, obywatelki Białorusi, której udało się w naukowej pasji połączyć miłość do czterech różnych kultur słowiańskich: polskiej, białoruskiej, rosyjskiej i ukraińskiej. Jest ona uczennicą światowej sławy polonisty rosyjskiego Wiktora A. Choriewa (1934-2012) z Instytutu Słowianoznawstwa Rosyjskiej Akademii Nauk.

Prof. Musijenko rozwinęła aktywną działalność wydawniczą¹, organizacyjną² i naukową³, za którą została uhonorowana tytułem Członka Honorowego Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza oraz – wraz ze swym Mistrzem – okazała Księżą Jubileuszową⁴. Tak wyglądałaby jaśniejsza część wstępu do recenzji trzech nowych publikacji naukowych z Grodna i Mińska.

¹ S. Musijenko, *Twórczość Zofii Nałkowskiej*, Mińsk 1989; tejsze, *Powieść realistyczna w literaturze polskiej dwudziestolecia międzywojennego (lata dwudzieste i trzydzieste XX wieku)*, Grodno 2003; *Zofii Nałkowskiej poświęcone... Materiały naukowej konferencji 16-18 maja 1989*, Grodno, ZSRR, red. S. Musijenko, S. A. Gabrusewicz, Mińsk 1991.

² W pamięci kultury polskiej pozostanie utworzenie przez prof. Musijenko własnym staraniem Muzeum Zofii Nałkowskiej w 1989 roku, wydanie podręcznika dla szkół z językiem polskim na Białorusi (*Historia literatury polskiej*, t. 1-3, Mińsk 1997-2000), wspieranie szkoły im. E. Orzeszkowej w Miłkowszczyźnie, a także upamiętnianie wszelkich śladów życia i dzieła autorki *Nad Niemem*.

³ Z wielu konferencji tu organizowanych do historii polonistyki przeszły: „Twórczość Zofii Nałkowskiej i literatury słowiańskie” (Grodno, 16-17 maja 1989) i międzynarodowy kongres „Adam Mickiewicz i kultura światowa” (12-17 maja 1997, Grodno – Nowogródek).

⁴ *Pogranicza, Kresy, Wschód a idee Europy*, Seria I: *Prace dedykowane Profesor Swietlanie Musijenko*, idea i wstęp J. Ławski, red. naukowa A. Janicka, G. Kowalski, Ł. Zabielski, Białystok 2013, ss. 843; *Pogranicza, Kresy, Wschód a idee Europy*, Seria II: *Wiktor Choriew in memoriam*, red. j. w., Białystok 2013, ss. 796.

Jest też część mniej optymistyczna. Po rezygnacji przez prof. Musienko z kierowania placówką na Grodzieńskim Uniwersytecie zmienił się pod nowym kierownictwem profil działań Katedry: nie naucza już prawie o literaturze polskiej, ale uczyć ma języka polskiego. Osłabły kontakty naukowe nowego kierownictwa Katedry z ważnymi ośrodkami w Polsce; polonistyce białoruskiej grozi marginalizacja, jaka już spotkała tamtejszą białorutenistykę. Brak studentów, zniechęcanie do podjęcia działań naukowych o wymiarze międzynarodowym, powszechne panowanie języka i kultury rosyjskiej, napięte stosunki narodowościowe i sytuacja polityczna w Europie – wszystko to nie wróży najlepiej na przyszłość. Podobnie jak brak nowych profesorów, doktorantów z habilitacją, którzy podjęli-by polonistyczno-białorutenistyczny dialog nie tylko w Polsce, ale też na samej Białorusi.

Na tym tle swoistym fenomenem jest organizacyjna i naukowo-wydawnicza aktywność zespołu prof. S. Musijenko (wspieranej przez prof. Wiktora Żuka, białorutenistę, dra Wiktora Istomina, romanistę, ale i dr Helenę Bilutenko, mgr Helenę Nielepko, polonistki). Już w XXI wieku powołała ona Międzynarodowy Instytut Adama Mickiewicza przy grodzieńskiej uczelni, z którym współpracę podjęli znani badacze, poloniści i białoruteniści, z Krakowa i Gdańska, Białegostoku i Warszawy. Inicjatywa ta okazała się sukcesem. Instytut zorganizował już kilka ważnych konferencji (o Orzeszkowej, poświęconą pamięci W. A. Choriewa), a w 2014 roku planuje jubileuszową sesję poświęconą Zofii Nalkowskiej.

Pierwsza z książek – *Eliza Orzeszkowa w estetycznej przestrzeni współczesności* (Grodno 2011) – jest wynikiem znakomitej, pamiętnej Międzynarodowej Konferencji Naukowej, która odbyła się z okazji 100. rocznicy śmierci Orzeszkowej w Grodnie w dniach 17-18 maja 2010 roku.

Goście obradowali w gmachu Uniwersytetu, ale odbyli też wycieczkę do Miłkowszczyzny i nad Niemen w okolicach Bohatyrowicz. Konferencja zgromadziła znakomitych znawców Orzeszkowej z Polski. Gościli w Grodnie profesorowie: Grażyna Borkowska, Halina Bursztyńska, Józef Bachórz, Anna Kiezuń, Ewa Graczyk, Maria Teresa Lizisowa, Krystyna Jakowska, Małgorzata Czermińska, Zofia i Tadeusz Budrewiczowie, Krystyna Szcześniak, wspomagani przez liczne grono znanych adiunktów, by wymienić Barbarę Olech, Iwonę Wiśniewską, Annę Janicką, Ewę Danowską czy Alinę Pawlukiewicz. Należy podkreślić bardzo wysoki poziom naukowy tego spotkania, przy niezwykle atrakcyjnej formule organizacyjnej, która obejmowała zwiedzanie miejsc w Grodnie poświęconych Orzeszkowej, wyjazd do Miłkowszczyzny (tu część obrad, spotkanie z uczniami), a także wycieczkę do Bohatyrowicz nad Niemnem.

Zdecydowaną większość wygłoszonych tekstów znajdujemy w omawianym tomie. Szczególną jego wartość tworzą prace poświęcone zapomnianym lub niedostatecznie eksplorowanym tematom twórczości Orzeszkowej⁵. Równy poziom –

⁵ Zob. K. Jakowska, *Nad kompozycją dojrzałej prozy Elizy Orzeszkowej* (s. 126-131); I. Wiśniewska, *Projekty niedokończone* (s. 73-91); E. Danowska, *Zainteresowania czytelnicze Elizy Orzeszkowej* (s. 194-203).

bardzo przy tym wysoki – prezentują i polskie, i białoruskie studia⁶. Pewną niekonsekwencją, niepraktykowanym w innych krajach zwyczajem naukowym, jest publikowanie tekstów mieszczących się w formule tekstu „poświęconego pamięci” Orzeszkowej. Owszem, stanowią one świadectwo odbytego spotkania naukowego, ale nie czynią tomu spójnym. Nawet jeśli – jak niektóre z prac – reprezentują wysoki poziom refleksji badawczej⁷.

Orzeszkowa jawi się po lekturze tego tomu jako autorka czekająca na nowe metodologie, lecz nade wszystko oryginalne ujęcia, wydobywające zapoznane jej teksty i glosy: o charakterze dziennika (*Dnie*), szkice (obrazki greckie), cyklu (*Gloria victis*). Równie ważne są indywidualne odkrycia nowych „tematów” Orzeszkowej: kobiety (Grażyna Borkowska, Anna Janicka), samotności (Barbara Olech), poetyki cyklu i intymistyki (liczne glosy)⁸.

Rozwinięciem, ale już w węższej i spójniejszej formule, głosów badaczy jest kolejny tom: *Eliza Orzeszkowa w estetycznej przestrzeni krajów słowiańskich* (Mińsk 2013). Tom przynosi 15 prac białoruskistycznych i rusycystycznych oraz trzy studia polskie⁹. Autorzy białoruscy podejmują tematy nie zawsze w Polsce znane: *Mity i rzeczywistość w życiu i twórczości Elizy Orzeszkowej* (Swietłana Musijenko), *Recepcja osoby i twórczości Elizy Orzeszkowej na Białorusi* (Nikołaj Chmielnicki), *Niebo w „Nizinach” Elizy Orzeszkowej: funkcja semantycznego kontrastu* (Igor W. Żuk), *Żydowska antroponimia w twórczości Elizy Orzeszko* (Aksana Szawcowa), *Typologia twórczości: Eliza Orzeszkowa i kobiety-pisarki w czeskiej literaturze XIX wieku* (Alena Wastrykawa)¹⁰. Książkę, co jest też zwyczajem raczej niespotykanym w Polsce, uzupełniają trzy prezentacje wydanych

⁶ Patrz. J. Bachórz, *Dlaczego Orzeszkowa?* (s. 43-50); E. Graczyk, *O postaciach bowarycznych w powieściach Elizy Orzeszkowej* (s. 92-99); M. Chmielnicki, „*Gloria victis*” *Elizy Orzeszkowej: koncepcja człowieka i przyrody* (s. 174-153); H. Bilutenko, *Problem mezaliansu w powieści Elizy Orzeszkowej „Nad Niemnem”* (s. 114-120); Hanna Awczynnikowa, *Białoruskizmy w utworach Elizy Orzeszkowej na materiale powieści „Niziny” i opowiadania „Tadeusz”* (s. 242-245).

⁷ Z. Budrewicz, *Wędrowki po puszcach kresowych w międzywojennej literaturze dla młodzieży* (s. 271-278); M. Czermińska, *Znaczenie miejsca geograficznego w biografii i twórczości pisarza (w ujęciu geopoetyki)* (s. 279-287); Uładzimir Kajala, *Tradycja literatury dawnej Rusi w literaturze białoruskiej XI-XVII wieku* (s. 302-306); Julia Pietrowicz, *Śmierć jako symbol i symbolika śmierci w powieści Witolda Gombrowicza „Pornografia”* (s. 319-323); Oksana Switelskaja, *Problem władzy w powieści Teodora Parnickiego „Śmierć Aecjusza”* (s. 313-319).

⁸ G. Borkowska, *Miejsce Orzeszkowej* (s. 56-64); B. Olech, *Samotność wśród ludzi. O „Dniach” Elizy Orzeszkowej* (s. 154-163); A. Janicka, *Eliza Orzeszkowa i Maria Konopnicka – dwugłos w kwestii kobiecej* (s. 181-188); J. Ławski, *Ironia i idea. Obrazki greckie Marii Konopnickiej i Elizy Orzeszkowej* (s. 164-180); A. Kieźuń, „*Gloria victis*” i inne cykle powstańcze (s. 132-141); J. Termer, *Wokół nowelistyki Elizy Orzeszkowej. Słowo o „Hekubie”* (s. 109-113); M. Graban-Pomirska, *Dlaczego Orzeszkowa nie pisała powieści dla dziewcząt?* (s. 188-195), studia opublikowane w tomie: *Twórczość Elizy Orzeszkowej w estetycznej przestrzeni współczesności*, red. S. Musiejko, Grodno 2011.

⁹ A. Janicka, *Z jednego losu – z jednego strumienia* (s. 44-54); J. Ławski, *Katastrofa w utopii. O „Marii” Elizy Orzeszkowej* (s. 65-84); A. Kieźuń, *Tęsknota do wieczności. „Ad astra. Dwugłos” Elizy Orzeszkowej i Juliusza Romskiego* (s. 124-131).

¹⁰ Oprócz tekstów badaczy polskich wszystkie pozostałe napisane zostały po białorusku i rosyjsku.

w Godnie i Mińsku tomów naukowych¹¹. W sumie otrzymaliśmy niewielki, ale ciekawy tom studiów, w którym wyraziście ujęcie białoruskich polonistów i slawistów dominuje nad refleksją polonistów krajowych o Orzeszkowej.

I ten tom jest wynikiem konferencji, która odbyła się w dniach 26-28 września 2011 roku w Grodnie i Mińsku, a zawiera też akcent rosyjski. Książkę bowiem otwiera praca Wiktora A. Choriewa *O Rosji i rosyjskiej literaturze w polskiej kulturze*. Warto i tym razem podkreślić niezwykle atrakcyjną formułę naukowego spotkania: konferencja rozpoczęła się w Grodnie (26.IX), następnego dnia uczestnicy udali się do Miłkowszczyzny (27.IX), gdzie odbyła się prezentacja nowych książek grodzieńskiego środowiska. Trzeciego dnia goście obradowali już w Białoruskim Uniwersytecie Państwowym w Mińsku. Jak zawsze, *spiritus movens* tych wszystkich działań – konferencyjnych i redakcyjnych – pozostawała prof. Swietłana Musijenko.

Trzeci z tomów – *Dzień i cale życie...* (Grodno 2013) – przynosi prace wygłoszone w czasie konferencji naukowej w Grodnie¹², która honorowała w dniu 24 maja 2012 roku tytułem *doctora honoris causa* Grodzieńskiego Uniwersytetu im. J. Kupały prof. W. A. Choriewa. Jak wiemy, dzień po uroczystości – 25 maja 2012 roku – prof. Choriew zmarł w Grodnie. Z tego też powodu tom na podwójny charakter – wspomnieniowy i naukowy. Upamiętnia Uczonego i wydarzenie, które Go honorowało. Przynosi teksty wystąpień władz Uniwersytetu, ale też wykłady prof. Choriewa *Imaginologiczny aspekt pamięci kulturowej* i prof. S. Musijenko *Imagologia w pracach naukowych W. A. Choriewa*.

Ten wspomnieniowy charakter utrwała okładka tomu, na której przedstawiono W. A. Choriewa w sugestywny sposób spoglądającego w naszą stronę w czasie uroczystego podpisywania książki na grodzieńskiej uczelni¹³.

Prace zebrane w tomie nie mają jednorodnego charakteru: dotyczą literatury XIX i XX wieku, zarówno polskiej i białoruskiej, jak i czeskiej, angielskiej, francuskiej. Część ostatnia tomu (s. 232-273) przynosi wystąpienia uczestników uroczystości, wspomnienia o Wiktorze A. Choriewie (m.in. J. Bachórza, S. Musijenko, M. Czermińskiej), a nawet okolicznościowe wiersze Anatola Brusewicza (s. 249). Całość uzupełnia bogaty, kolorowy materiał fotograficzny (s. 245-248).

Podsumowując, tom można by nazwać sylwą naukową, upamiętniającą niezwykle spotkanie uczonych w Grodnie; przynosi on ciekawe naukowe prace, ale trudno go opisywać tylko w kategoriach walorów naukowych, badawczych.

¹¹ Helena Bilutenko prezentuje tom *Twórczości Elizy Orzeszkowej w estetyce przestrzeni współczesności* (s. 165-167); M. Chmielnicki i M. Kenka omawiają tom *Folklor i literatura. Fenomen białorusko-polsko-ukraińskiego pogranicza kulturowego* (Mińsk 2011, s. 168-170), zaś Swietłana Gonczar omawia tom *Paradygmat lingwokulturowy w badaniach współczesnych* (Grodno 2011; s. 170-173).

¹² O tych uroczystościach zob. S. Musijenko, *Profesor Wiktor Aleksandrowicz Choriew. Spożerzenie z Grodna*; A. Janicka, J. Ławski, *Dzień z Wiktorem Aleksandrowiczem Choriewem: Grodno, w: Pogranicza, Kresy, Wschód a idee Europy*, Seria II: *Wiktor Choriew in memoriam*, dz. cyt., s. 27-34, 37-50.

¹³ Autorem zdjęć w tomie jest W. M. Sytych.

Wszystkie prezentowane zbiory studiów mają też, z punktu widzenia wymagań, jakie w Polsce stawiamy monografiom naukowym, pewne mankamenty: tematyczną niespójność, brak obcojęzycznych streszczeń, brak indeksu nazwisk, typowe dla książek wschodnioeuropejskich rozchwianie metodologiczne. Trzeba jednak brać pod uwagę, że książki te (wydane w minimalnych nakładach¹⁴) powstają w kraju, gdzie humanistyka co raz natrafia a to na ekonomiczne, a to na historyczno-polityczne przeszkody w rozwoju. Wydaje się, iż powinny być one w większym stopniu dostępne w polskich bibliotekach naukowych, o co zadbać winni sami ich Redaktorzy, wysyłając każdorazowo egzemplarze do największych bibliotek.

Oba tomy o Orzeszkowej godne są utrwalenia w badaniach nad tą znakomitą pisarką z Grodna/Ongrodu, natomiast tom *Dzień i całe życie...* pozostanie świadectwem niezwykłych, przyjacielskich – i tak dla polonistyki owocnych relacji, w jakich pozostawali przez lata Swietłana Musijenko, Wiktor A. Choriew i badacze polscy najwyższej miary z Krakowa, Gdańska, Warszawy, Białegostoku. To dzięki tym relacjom mogła powstać w 1980 roku i rozwinąć na dużą salę działalność grodzieńska Katedra Filologii Polskiej, której zawdzięczamy warte pamięci i naukowego szacunku zbiory studiów o Nałkowskiej, Mickiewiczu czy Orzeszkowej¹⁵. Na tym gruncie mógł wreszcie ukształtować się – zapewne posiadający jeszcze duży potencjał, a już współuczestniczący w przygotowaniu omawianych tomów – Międzynarodowy Instytut Adama Mickiewicza w Grodnie.

Miejmy nadzieję, że polonistykę grodzieńską i, szerzej, białoruską czekają jeszcze dobre i coraz lepsze czasy. Jest się do czego odwoływać. Powstały w tym środowisku książki naukowe godne naszej wdzięcznej pamięci, a poprzedzające je konferencje ukształtowały świadomość i wrażliwość kulturową i badawczą kilku pokoleń polskich badaczy Mickiewicza, Orzeszkowej i Nałkowskiej.

¹⁴ Tom: *Twórczość Elizy Orzeszkowej w estetycznej przestrzeni współczesności* – 80 egz. Tom: *Eliza Orzeszkowa w estetycznej przestrzeni krajów słowiańskich* – 120 egz. Tom: *Dzień i całe życie* – 50 egz.

¹⁵ Wspomnijmy *V Książ monumentalnego wydawnictwa Adam Mickiewicz i kultura światowa. Materiały z Międzynarodowej Konferencji Grodno – Nowogródek 12-17 maja 1997 r.*, wydanych w latach 1998-2000 w Grodnie, Gdańsku, Siedlcach i Warszawie.